

“ГЕОМЕТРІЯ” ДИПЛОМАТІЇ ТА РЕВОЛЮЦІЯ НОВОГО ЧАСУ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 32–41

Розглядається питання становлення дипломатичної спільноти у XVIII ст. З допомогою історіологічного методу з'ясовується: а) як принципово було інституалізовано дипломатію як інструмент міжнародних відносин та основи міжнародного права; б) яким є внутрішній механізм саморозвитку феноменів революції та дипломатії; в) якою є система взаємозв'язків досліджуваних феноменів з іншими явищами та процесами?

Нині науковці відчують певні складнощі у трактуванні практики та наукової рефлексії міжнародних відносин (МВ). Події у Північній Африці, Євразії свідчать про ускладненість “геометрії” дипломатії та моделей модернізації. Звернемося до історіологічного методу. Відомий український політолог І. М. Варзар [1, 228] зазначає, що *історіологічний метод* (ІМ) є відносно новим суспільствознавчим методом й операційно-містким інструментом досліджень політичної сфери. ІМ сполучає дві — спочатку “несумісні” — позиції: історичне як те, що справді відбулося і стало об'єктивним фактом; логічне, тобто те, що, судячи з усього, мало б відбутися саме таким-то чином, але не відбулося. У підсумку цим, історіологічним чином можна пояснити багато чого об'єктивно/суб'єктивно “затемненого”, штучно заплутаного, навіть і загадкового та парадоксального у політичній історії.

Застосування ІМ дає можливість виявляти сутність та обличчя таких політичних феноменів, як дипломатія та революція. За допомогою цього інструменту можна відшукати відповіді і на такі три запитання: а) як принципово було інституалізовано досліджувані феномени?; б) яким є внутрішній механізм саморозвитку феноменів?; в) якою є система взаємозв'язків досліджуваних фе-

номенів з іншими явищами та процесами? Цікавою, власне, є динаміка сутності феномену соціального діалогу в формі дипломатії та революції у контексті сенсу політичного. А саме: інтерес та мета діяльності; міра ознайомленості дипломатів з науковими ідеями; стратегії регулювання й погодження соціальних інтересів груп, розв'язання конфліктів; діяльність з управління (політика як мистецтво можливого); практична діяльність зі здійснення бажаних моделей майбутніх МВ. Певні труднощі при вивченні дипломатії пов'язані з існуванням розриву від часів виникнення до отримання її організаційного виміру в період її інституалізації. Логічно пов'язати цей період з так званою першою революцією дипломатії В. Кауніца в “нові часи”. “Новий час” традиційно розглядається як факт завершення кардинальних змін у західноєвропейському соціумі XVI–XVIII ст. Перехід від середньовіччя в епоху індустріалізації — як модернізація. Першопричину слід вбачати в наслідках захоплення Візантійської імперії у XV ст. Турки-завойовники перекрили караванні шляхи на Схід. Пошук альтернативних шляхів стимулював мореплавання. Упродовж XV–XVI ст. європейці познайомилися з морським узбережжям Африки, проклали морські шляхи в Індію, відкрили новий континент — Америку. Змі-

нюється характер виробництва. Формуються нова модель соціальної орієнтації людей та наукової рефлексії подій. Психічний стан раціоналізується й орієнтується на нововведення й активність [2]. Відбувається процес узагальнення феноменів політичної реальності. Так, Н. Макіавеллі на основі власної дипломатичної практики дійшов думки про те, що політика складає специфічну й автономну сферу життя суспільства. У цій сфері сила та ініціатива є її основою. Регулювання силових взаємовідносин зумовило закладення засад *міжнародного права* (МП), яке розвинув Гуго Гроцій. Британський філософ Гоббс досліджував умови, за яких настає війна проти всіх. Він встановив, що домовленості втрачають силу тоді, коли в суб'єктів МП виникає страх. Спіноза, зневірившись у можливості дотримання домовленостей, висунув принцип *clausula rebus sic stantibus*. Тобто виправдав пошуки правомірних відмов від виконання угод чи окремих постанов. Виникають і раціоналізовані концепції. Зокрема, в праці “Монадологія” (1714) Г. В. Лейбніц трактує гармонію як єдність варіативності та погодженості. У вченого моделлю влади виступає суспільний діалог і, відповідно, дипломатія стає не тільки інструментом погодження владних інтересів, а й самою владою.

Цей концепт Лейбніца гармонізував погляди багатьох учених і політиків. Серед них були філософ Х. Вольф, австрійський дипломат Кауніц, Петро І. Венцель (Венцеслав) Антон Кауніц (Wenzel Anton Kaunitz) ввійшов в історію як автор “дипломатичної революції” 1755–1756 рр. В. Кауніц революціонував дипломатію новою “геометрією” альянсів. Як прибічник картезіанства (Р. Декарта, Г. В. Лейбніца, Х. Вольфа), він упроваджував математичний підхід у плануванні політичного процесу. Монада отримує вигляд алгебраїчної формули або китайської стратегіми [3; 4; 5]. В. Кауніц, як і його університетський вчитель Х. Вольф, захоплювався ідеями Китаю. Пізніше англійський історик Р. Н. Бейн назвав “геометрію дипломатії” В. Кауніца шедевром політичного передбачення і дипломатичної проникності [6]. В. Кауніц успішно застосував свій метод під час підписання

Ахенського миру 1748 р. Уряд Марії-Терезії звернув увагу на його дипломатичний таланти і позитивно сприйняв політичний проект В. Кауніца. Він запропонував союз із Францією проти Пруссії. Саме тоді В. Кауніц був призначений послом в Париж, де він спостерігав специфіку французького політичного процесу і познайомився з графом де Сен-Жерменом, маркізою де Помпадур, герцогом Шуазельським, Людовиком XV, Робертом Клайвом бароном де Плєсі (засновником британської могутності в Індії), Казановою. Усе це переконало В. Кауніца в передчасності його планів по зближенню Австрії з Францією. Проте Габсбурги в особі Марії-Терезії довіряли В. Кауніцу. Після повернення у 1753 р., його призначили канцлером. На цій посаді він захищав інтереси Габсбургів майже сорок років (1753–1792). Габсбурги з 1438 р. мали спадкові володіння Австрійського дому і виступали імператорами Священної Римської імперії. У XVIII ст. до складу їхньої держави входили землі сучасної Австрії, Бельгії, Чехії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Словенії, частина Польщі, Італії. Основну загрозу інтересам Габсбургів з XV ст. становила політика Франції, і з XVI — Туреччини. Пруссія теж почала претендувати на спадкові землі Габсбургів та на її статус провідної сили в Німеччині. Важливим фактором впливу на перебіг МВ і зовнішньополітичний курс Габсбургів стала Росія. Такий перебіг подій створював загрозу принципу балансу сил Вестфальської системи МВ [7; 8; 9; 10; 11]. Основу Вестфальської угоди 1648 р. склав світський суверенітет і рівновага сил між суверенами. Ідея королеви Швеції Кристини про рівноправність держав тоді не знайшла підтримки і не стала принципом Вестфалю. На Віденському конгресі 1814–1815 рр. було введено термін “велика держава”, тобто відбулося юридичне закріплення нерівності. Регламент 1815 р. визначив різні рівні представництва в МВ: послами обмінювалися держави “з широкою сферою інтересів”; посланниками та повіреними у справах — з “вузькою сферою інтересів”. Великими стала пентархія з держав — переможців Наполеона. Франція зберегла статус великої

держави завдяки зусиллям дипломатії Тайлера. Пізніше до великих держав ввійшла Оттоманська імперія, Королівство Італії, Німецька імперія, США, Японія. У Лізі Націй це питання також не було вирішено. І лише після Другої світової війни в Статут ООН ввійшло положення про суверенну рівність держав. Однак нині виник новий термін — “наддержава”.

За таких умов вступив у змагання за лідерство тріумвірат Марія-Терезія — Йосиф II — В. Кауніц. При цьому успіхи Австрії в МВ залежали від “геометричної” дипломатії В. Кауніца. Погляди Габсбургів та В. Кауніца збігались у практиці формування союзів з Францією та Росією.

Росія також була зацікавлена в цьому союзі. Було розуміння того факту, що національні інтереси Росії вимагали посилення позицій у Східній Європі після виходу до Балтійського і пізніше до Чорного моря. Вирішення цих завдань зачепило інтереси Швеції, Туреччини, Польщі, Франції. Дипломатія Франції створила з них “східний бар’єр” для Австрії, Великобританії, Росії. У середині XVIII ст. розгорнулася конкуренція Франції з Великобританією за колонії і вплив у Новому Світі, Індії, Китаї, Африці. Перші французькі та британські колонії були захоплені в XVII ст. Британська Сенегамбія виникла під час Семирічної війни 1763 р. У 1807 р. вона була визнана колонією корони. У 1808 р. під владу Великобританії перейшла Сьєрра-Леоне. Тоді ж з’явилися на берегах річки Сенегал французькі торгові факторії. У Франції виник значний інтерес до Китаю. Росія стала перепоною на сухопутному шляху на Схід. Про це свідчить переписка єзуїтського ордену [12], праці французького дипломата Де ла Невіля [13]. Де ла Невіль у Москві збирає і записує інформацію про місію Н. Спафарія в Китай.

Проте завдяки геометричній дипломатії Кауніца було створено франко-австрійський союз 1756 р. Для Росії ситуація в МВ дещо поліпшилася. Альянс було скріплено браком спадкоємця трону з австрійською принцесою. Франції Союз давав можливість мобілізувати ресурси проти Великобрита-

нії. Спільним наміром членів альянсу було відсторонення Росії на Схід. В. Кауніц був прибічником планів Х. Вольфа та Лейбніца. Цей план було у 1721 р. озвучено у виступі Х. Вольфа. Мова йшла про корисність досвіду конфуціанського Китаю в державному управлінні. Передбачалося створення в Європі та Азії єдиної монади. Х. Вольф та Лейбніц як вчені, чиновники прагнули створити центральноєвропейський політичний союз, розвинути торгові шляхи по лінії Захід–Схід [14]. Лейбніц вважав, що завдяки релігійній терпимості, освіті, торгівлі Росія зможе ввійти до Європейської цивілізації як східний форпост проти “Антиєвропи” [15; 16; 17]. Лейбніц пропонував Петру організувати експедицію в Сибір та на Камчатку. У 1725 р. така експедиція була організована і було відкрито Берингову протоку. Частково були здійсненні й інші задуми.

На початку XVII ст. Росію цікавила торгівля з Середньою Азією. У XVIII ст. Середня Азія вже стає плацдармом політичного впливу на Схід. Гео економічні інтереси Росії сконцентрувалися в Бухарі й Хіві. Це було перехрестя торговельних шляхів держав Сходу. Бухара та Хіва виступили посередниками в торгівлі з Персією та Індією. У свою чергу, місцева еліта шукала в союзі з Росією захисту від Персії та Афганістану. З цією метою у 1700 р. було підписано угоду про входження Хіви до Російської імперії. Обмін дипломатичними подарунками ханів та царя як символ добросусідських намірів у МВ було трансформовано в торговельні відносини. Були втілені наміри Петра I про транзитні євразійські маршрути від Балтійського до Каспійського моря. Включення в цю “геометрію” регіону ріки Волги забезпечувало просування Росії далі на Схід. З цією самою метою було створено укріплення на річці Іртиш. Таким чином було створено вектор просування на Схід від Середньоазійських та сибірських рубежів Росії [18; 19].

Там, у Приамур’ї та Північній Маньчжурії, зустрілися інтереси Росії та Цінської імперії. Так було започатковано російсько-китайські воєнні та дипломатичні відносини. Династія Цин вважала Маньчжурію тилом на ви-

падок заворушень у самому Китаї. Тому поява російських козаків з метою розширення володінь Росії зачіпала стратегічні інтереси Цінь. Крім того, на Сході і в Китаї значний вплив вже мали єзуїти. У 1542 р. один із семи засновників Спільноти Ісуса Франциск Ксаверій у чині апостольського нунція прибув у португальську колонію в Індії Гоа. А в 1549 р. досягає Кантону в Китаї. Важливим напрямом діяльності цього католицького ордену в Китаї стала “культурна адаптація”. Тобто місіонери вивчали місцеві звичаї, які збігались з канонами християнства. Результатом їх просвітницької та дипломатичної діяльності став імперський указ 1692 р. про терпимість Китаю до християн. Завданням єзуїтів стає консолідація сил християнства на Сході. За таких умов єзуїти прагнули закріпитися на безпечних маршрутах до Китаю християнської Росії. Оскільки традиційні тоді морські шляхи Лісабон-Гоа та Лісабон-Макао перебували під португальським патронатом. З цією метою керівник місії єзуїтів у Пекіні бельгійець Фердинанд Фербіст призначив своїх колег Перейра та Жербільона для посередництва у переговорах по Нерчинській угоді між Китаєм та Росією [20]. Він не досяг своєї мети, оскільки Московський цар не дозволив організувати маршрут через Сибір [21]. А російська історіографія в аналізі результатів Нерчинської угоди наголошує на примусі з боку Китаю і вимушеності передачі значної території Середній імперії. Відомий російський синолог Ю. М. Галенович зазначає, що угода засвідчила програш Росії на Далекому Сході. Фактично було заблоковано вихід до Тихого океану [22, 56–57].

Тобто засвоєння принципів нової дипломатії та використання можливостей “геометрії” альянсів російською елітою було важким процесом і відбувалося згідно з принципами спроб та помилок. Саме в цей час відбувалося формування дипломатичного корпусу Європи. Російський дослідник Ф.-Д. Ліштенан [23] вважає, що концептуальною основою створення “корпусу” виступила ідея європейської цільності. Дипломати склали певне цільне угруповання. Цей корпус складався з людей, які знали свої права, й

активно використовував свої привілеї. Посли часто діяли на власний розсуд, порушуючи інструкції та накази своїх монархів. Дипломати створювали традиції МВ, які мали варіації відповідно до особливостей країни призначення. Належність дипломатів до особливої касты була вигідна і монархам, оскільки бесіда дипломата з колегою ворожої держави могла дати інформації більше, ніж служба розвідки з численними шпигунами. Дипломати ділилися інформацією, виконували один за одного делікатні доручення. Тому діяльність багатьох дипломатів носила таємний характер. Переписка дворів склала “подвійну дипломатію”. Нестабільними були й “навічно” укладені дипломатичні угоди. Так, з 1500 до н. е. по 1860 р. “навічно” було укладено близько 8000 мирних угод. Діяли вони не довше двох років.

В. Кауниц теж мав таємний вимір своєї дипломатії. Про це свідчить лист Вольтера до Фрідріха прусського від 15 квітня 1758 р. Вольтер зазначає, що всі політичні проекти, таємниці дипломатії тоді були відомі тільки Шуазель, Пітту, пану Сен-Жермену та Кауницю [24].

У своїх працях Вольтер висміював інтриги монархічної дипломатії у формі війни за трон. У ті часи практика зовнішньої політики належала монархам. Якщо економічні аспекти влади вважалося за можливе делегувати міністрам, то право контролю за діяльністю монархів належало лише суверену. Особливе незадоволення буржуазії збурював той факт, що МВ розглядалися як відносини монархів, а не націй. Поміrkована частина французької буржуазії прагнула нівелювати вплив “австрійської системи”, зміцнити престиж Франції, а не дворян та правлячої династії. У ході стихійного політичного процесу буржуазної революції у Франції відбувся прорив ідеалів пріоритету прав людини. У протистоянні догматизму спостерігається процес формування відомих нині ідеологій: ліберальних, консервативних та комуністичних.

Ліберальний світогляд став одночасно теорією, доктриною, політикою, практикою. Можливості протистояння особистості тиску держави цікавили Б. Констана. Утиліта-

ристська рефлексія поступової лібералізації думки й економіки в процесі змагання зі стійкою традицією консерватизму у Великобританії цікавила І. Бентама. У німецькій філософській думці відбувався пошук основ національної єдності, правопорядку. Л. Фон Штейн зміг внести в цей дискурс ліберальний світогляд. Принципові розбіжності лібералів того часу стосувалися проблеми війни і миру. І Бентам вважав, що війни є допустимі при виникненні загроз існування держави. Б. Констан та Л. Фон Штейн відносили армію та війну до звичайного інструменту держави. І. Бентам вважав, що монархічну дипломатію може обмежити кодифікація МП та міжнародний інститут на основі рівності держав. Л. Фон Штейн цікавила тільки різниця між інтернаціональним та МП.

Ж. Мельє запропонував ідею патріархального комунізму та революційної боротьби з експлуататорами. Морелі й Г. Маблі підвели під поняття “комунізм” теорію природного права. Під час революції у Франції спостерігалася радикалізація соціалістичних поглядів. Зокрема, Ф. Буассель запропонував план комуністичних перетворень з допомогою санкюлотської революційної диктатури. Грахх Бабеф висунув ідею про необхідності комуністичної диктатури на період переходу від капіталізму до комунізму [25].

Спричинили Французьку революцію різноманітні фактори. Були серед них і помилки династичної дипломатії: труднощі Семилітньої війни 1756–1763 рр., одруження спадкоємця французького трону (Людовика XVI) на Марії Антуанетті (“австрійська система”), втрата Канади та інших колоній. До середини 50-х років французи контролювали більшу частину Індостану. Проте британець Роберт Клайв зміг отримати переваги для Ост-Індійської компанії. Він скористався дипломатією Сен-Жермена, який особисто знав бенгальського набоба Сіродж-ул-Дауда. Таким чином політика Людовиків, “австрійська система”, втрата впливу в МВ спричинили жорстоку критику і протести буржуазії. У 1879 р. революційно налаштований народ взяв штурмом королівську в'язницю Бастилію. 6 серпня 1789 р. Установчі збори прийня-

ли “Декларацію прав людини та громадянина”. Тим самим буржуазія висунула принцип верховенства націй. Вперше цей принцип було застосовано в дипломатії США у період боротьби 1775–1782 рр. У Франції було вирішено розірвати старі феодальні договори. 1 березня 1793 р. Конвент прийняв декрет про припинення всіх династичних договорів. Хоча абат Грегуар і запропонував проект недоторканності договорів. Декретом декларувалося, що з усіма країнами, з якими Франція перебуває у стані війни, союзні та торгові угоди анулюються. Тим самим було повторено прецедент періоду англійської буржуазної революції XVII ст. Тоді також було анульовано односторонні договори абсолютної монархії. У 1797 р. міністром іноземних справ було призначено Талейрана, оскільки ще в 1792 р. він консультував фельянів та жирондистів. Талейран був прибічником виходу Франції на ринки Сходу та Півночі Африки і сприяв походу Наполеона в Єгипет. Проте після отримання у 1799 р. права ведення дипломатичних переговорів, Бонапарт уже не делегував своїх повноважень. Навіть князь Талейран-Перигор був лише виконавцем його волі. Талейран поділяв погляди Наполеона до Тільзетського миру. Він вважав, що подальші кроки імператора в МВ призвели до краху імперії [26]. Проте справжньою помилкою імператора був декрет про блокаду Великобританії у 1806 р. В центрі МВ стала боротьба проти буржуазної Франції. Британський уряд на чолі з Пітом почав активно формувати альянс проти Наполеона, і російський цар Олександр I приєднався до нього.

Французька революція 1789–1794 рр. підірвала основи дворянсько-династичної та імперської дипломатії. “Геометрія” дипломатії була змінена зі Східного напрямку на Західний. Дипломатів більше не цікавив перебіг російсько-австрійської війни проти Туреччини, взяття Очакова, підтримка протистояння Швеції та Туреччини з боку Великобританії. Всі об'єдналися проти Наполеона.

Після наполеонівських війн склалася класична система пентархії. В Європі було п'ять великих держав, які оберігали систему 40 років: Великобританія (володарювала на мо-

рях); Франція (істотно ослаблена, проте завдяки дипломатичному мистецтву Талейрана лишила за собою статус великої держави); Пруссія (значно посилена); Австрія (відносно ослаблена); Росія (отримала найбільші вигоди). Головною метою організаторів конгресу (російського імператора Олександра I, канцлера австрійської імперії Меттерніха, міністрів іноземних справ Великобританії Кестльрі, Пруссії Гарденберга і Франції Талейрана) було завдання ліквідації перетворень часів французької революції і наполеонівських війн. Було проголошено новий порядок ратифікації договорів і визнання принципу альтернату. Процедура ратифікації договорів МП поповнила необхідність консультацій чи схвалення парламентом. Одним з авторів “геометрії дипломатії” Віденського конгресу був австрійський міністр Клеменс Венцель Лотар фон Меттерніх-Віннебург-Бейльштейн (Klemens Wenzel Lothar von Metternich-Winneburg-Beilstein). Концепцію його “геометрії” альянсів склало забезпечення інтересів Габсбургів через баланс сил з Францією, Великобританією проти посилення Росії. Підтримка концепції Талейраном Кестльрі сприяла підписанню таємної угоди 3 січня 1815 р. Однак один з екземплярів таємного договору потрапив до Наполеона, коли він повернувся 20 березня 1815 р. в Париж. Король Людовик XVIII під час втечі забув папери. Наполеон передав документ імператору Олександрі I. Проте Олександр I продемонстрував цей документ Меттерніху, заспокоїв Меттерніха фразою про наявність спільного ворога – Наполеона. Таким чином, після поразки Наполеона при Ватерлоо відбулася друга реставрація Бурбонів у Франції і закріплено принцип нерівності. Відбулася перемога консервативних поглядів. Варто згадати той факт, що Меттерніх був послідовником Едмунда Берка (Edmund Burke) (1729–1797), з яким спілкувався у Великобританії. Е. Берка вважають ідеологом консерваторів. Едмунд Берк як політик шукав компромісів з Георгом III для забезпечення реформ. Після взяття Бастилії Е. Берк виступив у британському парламенті з безкомпромісним засудженням подій у Франції. У подальшо-

му він виклав свої погляди в праці “Роздуми про Французьку революцію” [27]. Книга була відразу перекладена на європейські мови. Е. Берка почали вважати провидцем. Він передбачив подальші етапи революції у Франції: загибель короля й королеви, терор, поява на історичній сцені генерала-диктатора (це відбудеться 18 брюмера 1799 р.).

Однак його працям бракувало розуміння суті революції. Можливо тому, що аналогічна революція та диктатор з’явилися вперше у Великобританії. Е. Берк все ж був змушений порівняти революції у Великобританії та Франції. Першу він назвав консервативною революцією. Французьку революцію Берк вважав антигуманною. Він вважав, що будь-які теорії необхідно звіряти з правдою життя. Пізніше Н. А. Бердяєв, аналізуючи консервативні погляди, зазначив, що належність теоретиків того часу до еліти змусила їх у дискурсі про правду життя уникати тем про розпад правлячого класу і всесилля масонів [28]. Інший консерватор того часу – дипломат, вчений, масон Граф Жозеф Марі де Местр (Joseph de Maistre) (1753–1821) теж належав до правлячої еліти. Проте у своїй праці “Розмірковування про Францію” (1797) [29] він все ж звертає увагу на об’єктивні причини революції. Проте він відносить їх до божого промислу.

Меттерніх, як і Е. Берк, сприймав ідеологічну боротьбу тільки як протиріччя між великими державами. Певні підстави для таких висновків у нього з’явилися під час перебування в Парижі. Меттерніх за часів Наполеона був послом Австрії й особисто спостерігав, як вторгнення французів у 1808 р. в Іспанію завершилось заміною Бурбонів династією Бонапартів. Справді, зять Наполеона Іоакім Мюрат став герцогом Берга, брати імператора також зайняли трони: Жозеф – в Неаполі, Луї – в Голландії, Жером – у Вестфалії. Потім Жозеф перемістився на трон в Іспанії, а Мюрат – до Неаполя [30].

Монархи того часу, у тому числі Катерина II, Георг III, були вдячні Берку. Георг III заявив, що книгу Берка має прочитати кожний джентльмен. Не можна не погоджуватись з Е. Берком в аспекті його негативного став-

лення до беззастережної боротьби за особисту владу. Е. Берк ставив знак рівності між демонічним бажанням влади та революційною нестримністю. Справді, і перше і друге було поєднано у тій версії подій, коли у 1760–1762 рр. Сен-Жермен, перебуваючи в Росії, разом з братами Орловими відіграв помітну роль у перевороті 28 червня 1762 р. Саме тоді Катерина II замінила Петра III. Пізніше, в дні Паризької Комуни у будинку міської поліцейської префектури згоріли матеріали, які упродовж 20 років збирали на Сен-Жермена [31].

За часів Катерини II відбулося посилення кріпацтва, вирівнювання в правах козацької старшини з російським дворянством. Коли, згідно з Кючук-Кайнарджийським договором (1774), Росія отримала вихід в Чорне море та Крим, Катерина вирішила ліквідувати особливі права та систему управління Запорозьких козаків. Ордену єзуїтів було дозволено перенести штаб-квартиру в Росію і відкрити нову резиденцію в Могильові. Цьому сприяли проблеми підтримки в розділі Польщі й інтереси особистої дипломатії.

Факт участі у заколоті проти Павла I на користь Олександра I британського посла Уїтворда в Росії було озвучено лише в 1906 р. Російське дворянство вбило Павла, оскільки їй прибутки залежали від торгівлі з Великобританією лісом, зерном. З Великобританії йшли дешеві промислові товари. З Франції небезпечні ідеї. Особливо їх занепокоїла дружба Павла I і Наполеона Бонапарта, коли той після завоювання Мальти погодився на обрання 16 грудня 1798 р. Павла I Великим магістром Мальтійського ордену. Крім того, з'явився задум коаліції об'єднаних флотів: Франції, Росії, Данії і Швеції. Здійснення плану не відповідало інтересам Великобританії. На проблему взаємодії британської та російської дипломатії свого часу звернув увагу К. Маркс.

Вперше незавершена праця К. Маркса “Викриття дипломатичної історії XVIII століття” [32] вийшла в 1989 р. У рукописах К. Маркса та Ф. Енгельса проблеми Росії розглянуті в 50-х роках XIX ст. Дипломатію МВ Маркс розглядає як політичну надбудову над

економічним ладом. Дипломатія за Марксом є інструментом політики, спрямованим проти демократичного та революційного руху. Виразом її ідеології, на думку Маркса, виступає Священний союз, придушення революції 1848–1849 рр. Системі пентархії Маркс протиставляє “шосту і найбільшу з європейських держав” — революцію. Маркс робить висновок про необхідність для робітничого класу напрацювання самостійної лінії МВ. Цю ідею було озвучено в маніфесті I Інтернаціоналу (1864). У “Викриттях” він пише, що для буржуазії вітчизна там, де вона отримує “зі своїх капіталів найбільші доходи”. Далі демонструється залежність дипломатичної практики Великобританії та Росії від гонитви за прибутками. Першочергову увагу Маркса сконцентровано на участі Петра I в МВ. Ряд дослідників вважають перебільшенням пошуку Марксом “монгольських рис” російської дипломатії [33].

Проте консервативні погляди, сприйняті елітою, не зупинили беззастережну боротьбу за лідерство. Олександр I заздрив Наполеону і програв йому під Аустерліцем (1805), Фрідландом (1807), під час укладення Тільзитського миру (1807). Перемога Росії у Вітчизняній війні 1812 р. була проявом таланту Кутузова та героїзму народу. Метою нового змагання став пошук ресурсів та ринку збуту в колоніях. Прикладом консервативної ідеології можуть слугувати опіумні війни та дипломатія Великобританії у Китаї. Спроби конфуціанського Китаю ізолюватися від впливу західних ідей та товарів вилилися в обмеження торгівлі. До 1830 р. для іноземців було відкрито доступ тільки в Гуанчжоу (Кантон). Дозволено було торгувати одним товаром — сріблом [34, 53]. Британські та американські торговельні представники мали намір змінити такий “торгівельний дисбаланс”. Товаром, який міг це спричинити, став опіум. Сучасні західні вчені, виправдовуючи негуманну торгівлю того часу, зазначають, що опіум був саме тим товаром, який самі китайці не виробляли, проте бажали мати. Тому тільки за сезон 1722–1723 рр. Британська Ост-Індійська компанія доставила з Індії в Кантон чотири вантажні судна з опі-

умом [35, 3–4]. Хоча в Китайській імперії на законодавчому рівні наркотичні засоби були заборонені, такі компанії як Дент, Джардин, Метісон закупували дешевий опіум, вироблений у провінціях Індії Бегале і Мальва під егідою Британської Ост-Індійської компанії, і ввозили в Китай.

Дипломатія стала справді “геометричною” при розподілі володінь в Африці. На Берлінській конференції 1884–1885 рр. кордони своїх володінь в Африці дипломати проводили під лінійку. Дипломати Австро-Угорщини, Бельгії, Великобританії, Німеччини, Данії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Португалії, Росії, США, Туреччини, Франції, Швеції прийняла “Генеральний акт”, ст. 34, 35 якого проголошували законність колоніальних захоплень [36].

Несправедливий колоніальний розділ Африки виступив однією з причин Першої світової війни. Тоді Великобританія офіційно анексувала Єгипет. Після Першої світової війни США стає економічно потужною впливовою силою.

Нині США вважається наддержавою. Її нинішню геометрію дипломатії характеризує прибічник Е. Берка, відомий дипломат та Нобелівський лауреат Генрі Кіссінджер. У своїй промові при отриманні премії Едмунда Берка “За служіння культурі та суспільству” в Нью-Йорку у 2012 р. він критично оцінив дипломатію наддержави США в сучасних МВ. Г. Кіссінджер, як і Е. Берк, звертається до правди життя. Він зазначає, що концепції американської неоконсервативної школи не відповідають вимогам Е. Берка. Г. Кіссінджер вважає, що Берк жив у часи, схожі на нинішні. Про таку паралель з минулим, на думку Кіссінджера, свідчить той факт, що США надто поспішала в трансформації політичних структур В’єтнаму, Іраку, Афганістану, Північної Африки і Близького Сходу. Арабська весна також не відмінила традиційної стратегічної реальності. Тобто твердження американської школи політичної думки про необхідність поширення своїх цінностей через спонсорство революцій і застосування сили є спірними. А надто, в контексті твердження про можливість зміни конфліктної ситуації

на нормальну тільки засобами демократизації — є хибними [37]. Вищезгадане необхідно розглядати зважаючи на захоплення Генрі Кіссінджера Китаєм. У його новій книзі “Про Китай” [38] відстежується динаміка змін стратегій Пекіна. Автор заявляє, що США повинні з гідністю прийняти піднесення Китаю, щоб уникнути трагічного конфлікту. Тобто спостерігається відновлення вектора геометричної дипломатії у напрямі на Схід, де зіткнення інтересів відбувається у боротьбі за лідерство між США та Китаєм.

На завершення аналізу можна звернутися до побажань нашого сучасника — професора римського університету Ронкаглія Алессандро (Roncaglia Alessandro) [39]. Досліджуючи аналогічну проблематику, він зазначав, що для аналізу будь-яких сучасних проблем насамперед необхідно зрозуміти різницю у відносинах понять “свобода торгівлі” та “особиста свобода”, і бачити недоліки в умовах існування ринкової економіки.

Література

1. Варзар І. М. Політична етнологія: Пропедевтичний курс: Підруч. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К.: Персонал, 2011. — 354 с.
2. Осипов Н. Е. Генезис и историческая эволюция ментальных ценностей // Философия и общество. — 2009. — Вып. № 1(53). — С.124–138.
3. Ивонин Ю. Е. Кауниц и “вторая дипломатическая революция” / Росс.-австр. альманах: историч. и культурные параллели. Вып. III. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2007. — С. 78–87.
4. Павленко О. В. Мария Терезия (1740–1780) // Росс.-австр. альманах: историч. и культурные параллели. Вып. III. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2007. — С.163–183.
5. Schilling L. Kaunitz und das Renversement des alliances. Studien zur außenpolitischen Konzeption Wenzel Antons von Kaunitz / Schilling L. — Berlin: Duncker & Humblot. 1994. — 192 S.
6. Bain R. N. The daughter of Peter the Great. New York. — Westminster. 1900. — 181 p.
7. Анисимов М. Ю. Российская дипломатия в Европе в середине 18 века (от Ахенского мира до начала Семилетней войны). — М.: Тов. науч. изданий КМК, 2012. — 340 с.

8. Нелипович С. Г. Союз двуглавых орлов: русско-австрийский военный альянс второй четверти 18 в. — М.: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010. — 408 с.
9. Szabo F. Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg. — Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg 1711–1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung. Hrsg. von G. Klingenstein und F. Szabo. Graz–Esztergom – Paris – New York, 1996. — S. 18–19.
10. Ивонин Ю. Е. Венцель Антон Кауниц // Вопр. истории. — 2007. — № 4. — С. 32.
11. Ивонин Ю. Е. Фридрих II Гогенцоллерн и Иосиф II Габсбург // Вопр. истории. — 2003. — № 10. — С. 49–74.
12. Письма и донесения иезуитов о России конца XVII и начала XVIII века. Печатано по распоряжению императорской археографической комиссии, Сенатская типография, 1904. — 220 с.
13. Невилль де ла. Записки де ла Невилля о Московии. 1689 г. / Пер. с франц. и предисл. А. И. Браудо // Русская старина, 1891. — Т. 71. — № 9. — С. 419–450.
14. Wilkinson, R (2008). Reflections on China in the work of Leibniz, Wolff and Kant. Skepsis: A Journal for Philosophy and Interdisciplinary Research, 19(1–2). — P. 112–135.
15. Тропп Э. А. Лейбниц на границе современного и несовременного // Философский век. Альманах. “Г. В. Лейбниц и Россия”. Матер. Междунар. конф. Санкт-Петербург, 26–27 июня 1996 г. / Отв. ред. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. — СПб.: СПб НЦ, 1996. — С. 145–160.
16. Perkins, Franklin, Leibniz and China: a Commerce of Light. — Cambridge, 2004. — 242 p.
17. Яворский Д. Р. Значение одного умолчания у Готфрида Лейбница (к интерпретации “Рассуждения о метафизике”) // Вестник Самарской гуманит. акад. Вып. “Философия. Филология”. — 2010. — № 2 (8). — С. 147–159.
18. Ниязатов Наримбай. Поиск конвенции. Российско-хивинские геополитические отношения в 16–начале 20 в. — СПб.: Петербургское Востоковедение. 2010. — 496 с.
19. Жигарев С. Русская политика в восточном вопросе. (Ее история в XVI – XIX веках, критическая оценка и будущие задачи): Историко-юрид. очерки. Т. 2. — М.: Унив. типогр., 1896. — 544 с.
20. Milhazes José. A Saga dos Portugueses na Rússia / José Milhazes. — Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 2011. — 384 p.
21. Зайцев Р. В. Миссия иезуитов в Китае (XVII–XVIII вв.) в контексте взаимодействия цивилизаций // Путь Востока. Межкультурная коммуникация. Матер. VI Молодежной науч. конф. по проблемам философии, религии, культуры Востока. Серия “Symposium”. Вып. 30. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. — С. 106–109.
22. Галенович Ю. М. История взаимоотношений России и Китая. Кн. I: Две нации — две трансформации (XVII – начало XX в.) и Книга II: Два государства — три партии (1917–1949 гг.). — (Сер. “Размышления историка”). — М.: СПСЛ; Русская панорама, 2011. — С. 56–57.
23. Лиштенау Ф. Д. Россия входит в Европу: Императрица Елизавета Петровна и война за австрийское наследство, 1740–1750. — М.: ОГИ, 2000. — 408 с.
24. Schilling, H. Formung und Gestalt des internationalen Systems in der werdenden Neuzeit — Phasen und bewegende Kräfte / P. Krüger (ed.), Kontinuität und Wandel in der Staatenordnung der Neuzeit. — Marburg, 1991. — S. 19–46.
25. Талалаев А. Н. Право международных договоров. — (Сер. “Русское юридическое наследие”). Т. 1: Общие вопросы / Отв. редактор Л. Н. Шестаков. — М.: Зерцало, 2011. — 280 с.
26. Борисов Ю. В. Шарль-Морис Талейран. — М.: Междунар. отношения, 1986. — 320 с.
27. Едмунд Берк. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию. — М.: Рудомино, 1993. — 144 с.
28. Бердяев Н. А. Жозеф де Местр и масонство // Путь. — № 4. Июнь-июль 1926. — С. 183–187.
29. Местр Ж., де. Рассуждения о Франции. (Сер.: История полит. мысли). — М.: РОССПЭН, 1997. — 216 с.
30. Крейе Энно Эдвард. Политика Меттерниха. Германия и противоборство с Наполеоном 1799–1814 гг. / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. — 383 с.
31. Купер-Оукли Изабель. Граф Сен-Жермен. Тайны королей: Пер. с англ. / Послесл. С. Силиванова, С. Ключникова. — С. 201–221. — М. Беловодье, 1995. — 222 с.
32. Маркс К. Разоблачение дипломатической истории XVIII века // Вопр. истории. — М., 1989, № 1. — С. 3–23; № 2. — С. 3–16; № 3. — С. 3–17; № 4. — С. 3–33. Предисловие от Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС // Скепсис. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_879.html
33. Предисловие от Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС // Скепсис. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_879.html
34. Peter Ward Fay. The Opium War: 1840–1842. Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Chioch They Forced Her Gates Ajar (Chapel Hill, North Carolina: University of North Carolina Press), 1975. — 53 p.

35. Hsin-pao Chang. Commissioner Lin and the Opium War-Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1964. — 319 p.

36. Зусманович А. З. Империалистический раздел бассейна Конго (1876–1894). — М.: Изд-во Восточ. л-ры, 1962. — 355 с.

37. Генри Киссинджер. Пределы универсализма. О консерватизме Берка // Россия в глобальной политике. — 2012. — № 4. — [Электронный ресурс]. — Режим

доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Predely-universalizma-15641>

38. Kissinger Henry. On China / Henry Kissinger. — Penguin Press, 2011. — 608 p.

39. Roncaglia Alessandro. On the Relationship Between Economic and Political Discourses: a Few Examples / Alessandro Roncaglia // Istituzioni e Sviluppo Economico. — Vol 1. — № 1. — 2003. — P. 141–156.

Формування дипломатичного корпусу на основі ідеї європейської цільності завершилось спробою світової політики через нову “геометрію” альянсів у 1755–1756 рр. Виникла можливість трансформації монархічного в республіканський лад у ході політичних процесів, у тому числі революційних. Ідеологічним виміром змін стала ліберальна, консервативна та комуністична думка. Еліта сприйняла консервативні погляди, що зберегло баланс сил пентархії і нерівність держав. Подальші колоніальні війни спричинили нові соціальні потрясіння.

Формирование дипломатического корпуса на основе идеи европейской цельности завершилось попыткой мировой политики посредством новой “геометрии” альянсов в 1755–1756 гг. Возникла возможность трансформации монархии в республику в ходе политических процессов, в том числе революционных. Идеологическим измерением изменений стала либеральная, консервативная и коммунистическая мысль. Элита восприняла консервативные взгляды, что сохранило баланс сил пентархии и неравенство государств. Дальнейшие колониальные войны породили новые социальные потрясения.

Formation of the diplomatic corps based on the idea of European identity ended in attempt of world politics through a new “geometry” of alliances in the years 1755–1756. The political process, Revolution formed a possibility to transform the monarchy in republics. The ideological dimension of change was liberal, conservative and communist thoughts. Elite selected conservative views. That helped to save the balance of power and inequality pentarchy States. But further colonial wars created new social upheavals.

Надійшла 18 лютого 2013 р.